

СТРІЙ

№5, 2023

дослідження з історії одягу

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, дослідження текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Історичний стрій

Сергій Шаменков

Поясний одяг скіфів та сарматів 3

Сергій Шаменков

Шкіряні каптани з лосиною шкіри
у гардеробі української шляхти та козацької
старшини..... 33

Сергій Шаменков

Гвардійська рота Кардинала
«Gardes du Cardinal». Одяг і озброєння
у 20–30-ті рр. XVII ст. 37

Сергій Шаменков

Образи мешканців Гетьманщини
1740-х років зі збірки Фрідріха
Вільгельма Бергольца 47

Сергій Шаменков

Одяг підрозділів урядових військ Речі
Посполитої та загону шляхетсько-селянської
самооборони «Смоляки» в період діяльності
Олекси Довбуша та Василя Баярака 59

Уніформологія

Артем Папакін

Однострої польських парамілітарних
організацій Східної Галичини
(1910–1914 рр.) 75

Максим Ющенко

Петлиці Легіону УСС в 1914–1919 рр. 91

Спорядження

Володимир Прокопенко

Парні застібки-гачки в складі
сагайдачних та портупейних поясів
Східної Європи XVI–XVII ст. 103

Володимир Прокопенко, Владислав Безпалько

Перший погляд на ручні сталеві мусати
Східної Європи XVII–XVIII ст. 125

ISSN 2706-7203 (друкована версія), **ISSN 2706-7211** (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н. (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін Д.В., к.і.н. (Київ)
Шаменков С.І. (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор –
Прокопенко В.М.
Редактор – Папакін А.Г.
Технічний редактор та
дизайн – Безобчук О.В.
Перекладач –
Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Малюнок на обкладинці:

Скіф та сармат.
Малюнок Сергія Шаменкова

Журнал опубліковано за посиланням:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_5_2023

Striy. Historic Clothing Studies

Striy is a popular science journal on the research of the history of clothing. The journal publishes scientific and popular materials on the history of clothing and uniforms, studies on textiles and accessories for civil and military suits, phaleristics and vexillology. A major place in the journal will be allocated for articles on the issues of practical reconstruction of individual items and technologies, as well as comprehensive sets of clothing and equipment.

The journal is published once a year and distributed electronically free of charge.

Historical Clothing

Serhii Shamenkov

Waist clothing of Scythians and Sarmatians 3

Serhii Shamenkov

Leather kaftans (buff-coats) made of elk skin in the wardrobe of the Ukrainian nobility and Cossack officers 33

Serhii Shamenkov

Cardinal's Guard Company «Gardes du Cardinal». Clothing and equipment in 1620–1630s. 37

Serhii Shamenkov

Images of the Hetmanate residents in the 1740s from the collection of Friedrich Wilhelm Bergholz 47

Serhii Shamenkov

Clothing of the government troops of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the “Smolacy” unit of noble and peasant self-defense during the period of activity of Oleksa Dovbush and Vasył Bayurak 59

Uniformology

Artem Papakin

Uniforms of Polish Paramilitary Organizations in Eastern Galicia (1910–1914) 75

Maksym Yushchenko

Collar patches of the Ukrainian Sich Riflemen in 1914–1919 91

Equipment

Volodymyr Prokopenko

Hook-and-bar belt buckle as part of sahajdak and sabre belts of Eastern Europe in the 16th–17th centuries 103

Volodymyr Prokopenko, Vladyslav Bezpalko

First glance on honing steels in Eastern Europe in 17th–18th centuries 125

ISSN 2706-7203 (print version), **ISSN 2706-7211** (online version)

Editorial Board

Prokopenko V.M., PhD (Kyiv)
Adamenko D.V. (Kyiv)
Papakin A.G., PhD (Kyiv)
Sychevs'kyj S.V. (Kyiv)
Toichkin D.V., PhD (Kyiv)
Shamenkov S.I. (Odesa)
Shchybria V.V., PhD (Kyiv)

Editorial Board of the Volume

Chief Editor – Prokopenko V.M.
Editor – Papakin A.G.
Technical Editor and Design – Bezobchuk O.V.
Translator – Lisnychenko O.I.

Registered Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration:
KB № 23861-13701 P from 19.04.2019

Address: Ukraine, 03058, PO Box 9

Prokopenko Volodymyr

Site: <http://striy.org.ua>

E-mail: email@striy.org.ua

Drawing on the cover:

Scythian and Sarmatian.
Drawing by Serhii Shamenkov.

The journal published by the link:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_5_2023

Володимир Прокопенко

Парні застібки-гачки в складі сагайдачних та портупейних поясів Східної Європи XVI–XVII ст.

Ключові слова: *Східна Європа, XVI ст., XVII ст., сагайдак, портупея, застібка-гачок*

Представлена робота є другою з циклу статей, присвячених застібкам-гачкам, які широко використовувалися на сагайдачних та портупейних поясах Східної Європи у XVI–XVII ст. У ході дослідження була зібрана база зображувальних джерел, ядром яких стали портрети та надгробки польських, литовських та українських історичних діячів XVI–XVIII ст., музейні зразки сагайдачних та портупейних поясів, а також окремі знахідки таких застібок. Виділено чотири основних типи застібок які використовувалися в мілітарних підвісах та описано їх особливості.

Volodymyr Prokopenko

Hook-and-bar belt buckle as part of sahajdak and sabre belts of Eastern Europe in the 16th–17th centuries

Keywords: *Eastern Europe, 16th century, 17th century, sahajdak belt, sabre belt, belt buckle hook.*

The presented work is the second in a series of articles devoted to belt buckle-hooks, which were widely used on sahajdak and sabre belts in Eastern Europe in the 16th and 17th centuries. In the course of the research, a database of pictorial sources was collected, the core of which was portraits on tombstones of Polish, Lithuanian, and Ukrainian historical figures of the 16–18th centuries, museum samples of quiver and sabre belts, as well as individual finds of such buckles. Four main types of buckles used on military belts are identified and their features are described.

Прокопенко Володимир Михайлович

Кандидат хімічних наук, науковий співробітник Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В.П. Кухаря НАН України, м. Київ, Україна.

Prokopenko Volodymyr

PhD, research fellow of the V.P. Kukhar Institute of Bioorganic Chemistry and Petrochemistry, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9764-3990

e-mail: email@striy.org.ua

Представлена робота є продовженням циклу статей, присвячених дослідженню застібок-гачків у Східній Європі XVI–XVII ст. У першій з них були описані горизонтальні застібки-гачки (Прокопенко «Горизонтальні застібки-гачки»), а тут ми зупинимо свою увагу на парних застібках із горизонтальним гачком, які використовувалися в ролі застібок шабельних та сагайдачних підвісів цього часу¹. Таке обмеження пов'язане зі значно ширшим застосуванням застібок такого типу, ніж як частини суто військового спорядження. Зокрема, їх часто можна зустріти на цивільних поясах, які відрізняються від мілітарних шириною, хоча у наступних століттях ця різниця дещо нівелювалася. Саме тому питання «пряжок-пафті» буде розглянуто досить обмежено і виключно в ракурсі їх застосування у мілітарних підвісах. Цивільні «пряжки-пафті» наразі виносяться за межі цього тексту, і їм у подальшому буде присвячена окрема робота.

В основу роботи було покладено віднайдений нами матеріал, який був розбитий на чотири розділи: зображувальні джерела, музейні зразки, археологічні та випадкові знахідки застібок. Ці джерела дають нам змогу оцінити хронологію та географію використання поясних застібок із гачком у складі мілітарних поясів, познайомитися з уцілілими підвісами та описати їхні особливості. На жаль, у цьому переліку відсутні писемні джерела, що пов'язано із тривалим та кропітким пошуком описів мілітарних підвісів у актових документах XVI–XVII ст. Залишаючи наразі цей масив інформації за межами статті, ми не уникаємо його і плануємо повернутися до нього в іншій статті, що буде органічним продовженням циклу статей, присвячених шаблям та їхнім підвісам.

На початку роботи необхідно ознайомити читача із предметом розмови, а саме парними застібками з горизонтальним гачком та їхнім місцем у мілітарних підвісах. Загалом можна виділити чотири основні типи таких застібок: рамкові застібки з вертикальним гачком (Мал. 1, а), рамкові застібки з S-подібним вертикальним

Мал. 1. (праворуч) (а) – Рамкова застібка з вертикальним гачком; (б) – рамкова застібка з S-подібним вертикальним гачком; (в) – «пряжка-пафті»; (г) – «пряжка-пафті» з S-подібним вертикальним гачком; (д) – приклад шабельної портупейі із цілісним основним поясом; (е) – приклад шабельної портупейі з основним поясом, що складається з двох пасків.

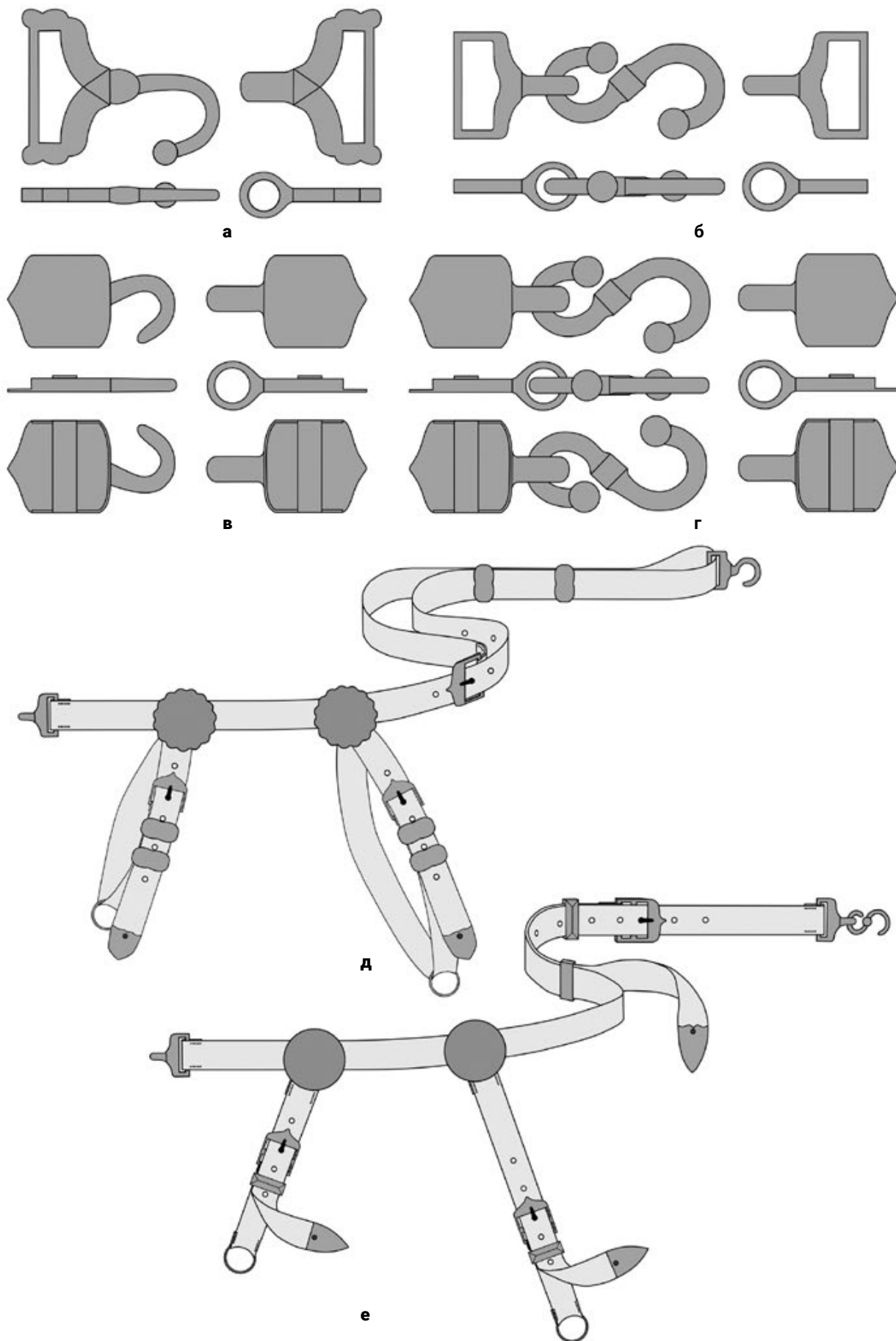
гачком (Мал. 1, б), «пряжки-пафті»² (Мал. 1, в) та «пряжки-пафті» із S-подібним вертикальним гачком (Мал. 1, г) (Прокопенко «Сабельный портупейный подвес» 182, 183). Рамкові застібки з вертикальним гачком (далі по тексту – «застібки з вертикальним гачком») складаються із двох елементів: рамки з вертикальним гачком та рамки з петлею-приймачем (Мал. 1, а). Кріплення поясу на застібці відбувається через рамку, в якій можна зафіксувати кінець поясу або створити рухому петлю для зміни загальної довжини поясу (Мал. 1, д, е). Рамкові застібки із S-подібним вертикальним гачком (далі по тексту – «застібки з S-подібним гачком») складаються із двох симетричних рамок із петлями-приймачами та S-подібного елемента, що виконує роль гачка (Мал. 1, б). Один кінець цього «гачка» одягнутий у петлю однієї з рамок та зафіксований у ній, а інший може вільно вийматися з петлі іншої рамки. Ці два типи застібок можна вважати переважно мілітарними, тобто такими, які у більшості випадків використовувалися у військовому спорядженні. На відміну від них, відомі нам «пряжки-пафті» були пряжками в першу чергу цивільних поясів. Вони складаються із двох симетричних щитків, що мають із тильного боку припаяну петлю для фіксації поясу. На одному зі щитків розташований гачок, а на іншому – петля-приймач (Мал. 1, в). Також існує версія з двома симетричними щитками з петлями та S-подібним гачком (далі по тексту – «пафті з S-подібним гачком») (Мал. 1, д).

Характерною особливістю всіх застібок, які розглянуті в цій роботі, є неможливість

¹ На жаль, через брак матеріалу та часу ми вимушені були оминати низку тем, зокрема, використання застібок з S-подібним гачком на підвісах середньоазійських шабель XVIII–XIX ст. (Ботяков и Янборисов 50–52), а також підвісів європейських шпаг та їх поширення у спорядженні регулярних європейських армій XVIII–XX ст. (Станев 160, 161).

² Назва «пафті» в першу чергу стосується виключно цивільних пряжок із масивними щитками, але враховуючи спільну конструкцію та логіку використання, нам видається раціональним перенести цю назву і до військово-історичного лексикону.

№5 (2023)

безпосереднього регулювання довжини поясу. Пояси з цією системою застібання мають або фіксовану довжину, або використовують допоміжні елементи регулювання довжини. На шабельних поясах найчастіше можна зустріти дві системи регулювання довжини, й обидві представлені на (Мал. 1, д, е) (Прокопенко «Сабельный портупейный подвес» 183-186).

Зображувальні джерела

Зображувальні джерела відіграють помітну роль у цьому дослідженні, оскільки, не зважаючи на іноді схематичність зображень, дозволяють оцінити хронологію, географію та цікаві деталі застосування цих застібок у військовому костюмі епохи. На жаль, обмеженість часу та можливостей помітно вплинула на базу використаних у дослідженні портретів. Ядром же цього розділу стали портрети та скульптури польських, литовських та українських історичних діячів XVI–XVII ст., а в окремих випадках і XVIII ст.³ І загалом, у більшості випадків, майстерність художників цілком дозволяє нам чітко ідентифікувати тип та деякі цікаві деталі застібок шабельних портупей⁴, але подекуди погана якість доступних зображень створює місце для різних інтерпретацій.

«Застібки з вертикальним гачком»

На момент написання роботи, на портретах та скульптурах XVII–XVIII ст. автором було віднайдено дев'ять прикладів «застібок з вертикальним гачком».

1.1. Портрет Лева Сапеги (р.ж. 1557–1633) (портрет імовірно 1617 р.) (зібрання НХМБ) («Lej Sapieha. Lej Sapiega») (Мал. 2, а). Це найкраще зображення в цій підбірці, на якому показано просту рамкову застібку з гачком на правій рамці.

1.2. Рельєфний надгробок Лева Сапеги (р.ж. 1557–1633) (його плита була виготовлена після 1633 р.) (розташований у Костелі святого Михайла в м. Вільнюс, Литва)

(«ChurchStMichaelVilnius7»). Гарне чітке зображення застібки з гачком на правому боці.

1.3. Портрет Томаша Замойського (р.ж. 1594–1638) (портрет першої половини XVII ст.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-5891) (Белікова та Членова 125). Зображення нечітке, але можна розглядити витончені рамки (можливо прикрашені камінням під стиль розподільнику) із гачком на правому боці.

1.4. Портрет Марії Магдалини Австрійської та її сина Фердинандо Медічі (р.ж. 1610–1670) в польському вбранні (портрет належить пензлю Юстуса Сустерманса і датований 1623 р.) («Maria Magdalena van Oostenrijk»). На жаль, половина застібки схована під плащем, і ми не можемо чітко визначити її тип. У першому наближенні ми відносимо її до «застібок із вертикальним гачком» із гачком на правій рамці.

1.5. Портрет Владислава IV Ваза (р.ж. 1595–1648) (портрет належить пензлю Пітера Саутмана і датовано орієнтовний 1626 р.) (зібрання МВ) («Claesz Soutman»). Зображення нечітке, але за невеликою відстанню між рамками можна припустити наявність саме «застібки із вертикальним гачком». Гачок, ймовірно, розташований на правому боці.

1.6. Портрет Івана Даниловича (р.ж. 1570–1628) (портрет, імовірно, написаний після 1646 р.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-5931) (Белікова та Членова 127). Зображення нечітке, але за невеликою відстанню між рамками можна припустити наявність саме «застібки із вертикальним гачком». Гачок, ймовірно, розташований на лівому боці.

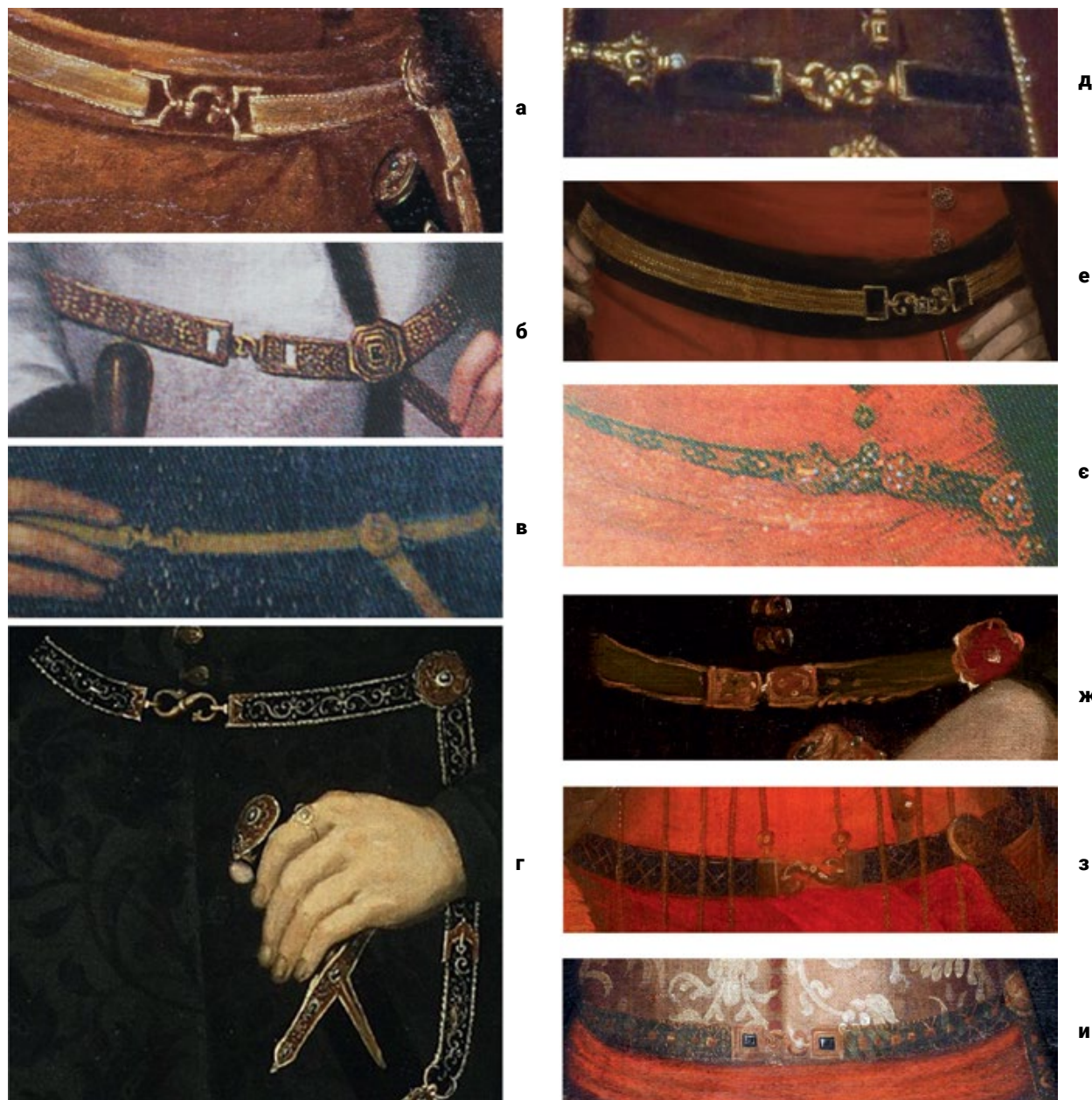
1.7. Портрет Михайла Флоріана Жевуського (помер в 1687 р.) (портрет, імовірно, написаний у 1686–1687 рр.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-4233) (Белікова та Членова 196). Зображення недостатньо чітке, але видно застібку з гачком на лівому боці. Цікаво, що гачок вивернутий догори.

1.8. Портрет невідомого з роду гербу «Гржимала» (портрет XVIII ст.) (зібрання НМІУ, інв. номер М-338) (Белікова та Членова 153) (Мал. 2, в). Зображення недостатньо чітке,

³ Треба враховувати, що обмеженість бази зображень негативно впливає на наші можливості щодо перенесення висновків статті на сусідні регіони, яке має здійснюватися дуже обережно й обов'язково у поєднанні з додатковими джерелами інформації. У подальшій перспективі розвитку цього дослідження зображувальну базу варто доповнити портретами військових та політичних діячів інших країн Східної Європи – Угорщини, Румунії, Балкан тощо.

⁴ На жаль, нам не вдалося віднайти жодного чіткого зображення сагайдачного підвісу, і тому ми вимушені обмежитися в цьому розділі лише шабельними портупеями.

№5 (2023)

Мал. 2. (а) – Фрагмент портрету Лева Сапегі, ймовірно 1617 р. (1.1) (© Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь); (б) – фрагмент портрету дідича Михайловського другої половини XVIII ст. (1.9) (за Д. Тоїчкінім); (в) – фрагмент портрету невідомого з роду гербу «Гржимала» XVIII ст. (1.8) (за Г. Беліковою та Л. Членовою); (г) – фрагмент портрету Себастьяна Любомирського кінця XVI – початку XVII ст. (2.1) (© Muzeum Narodowe w Warszawie); (д) – фрагмент портрету Гераніма Ходкевича XVII ст. (2.2) (© Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь); (е) – фрагмент портрету Лукаша Опалінського 1635–1640-х рр. (2.5) (© Muzeum Narodowe w Krakowie); (є) – фрагмент портрету Юрія Оссолінського середини XVII ст. (3.3) (за Г. Беліковою та Л. Членовою); (ж) – фрагмент портрету Станіслава Жолкевського XVII ст. (3.4) (© Muzeum Narodowe w Krakowie); (з) – фрагмент портрету Ольбрахта-Владислава Радзівілла 1635 р. (3.5) (за Н. Висоцкою); (и) – фрагмент портрету Івана Кароля Ходкевича першої половини XVII ст. (3.6) (© Львівська національна галерея мистецтв).

але видно застібку з гачком на лівому боці. Так само, як і в (1.6), гачок вивернутий догори.

1.9. Портрет дідича Михайловського (портрет другої половини XVIII ст.) (зібрання НХМУ,

інв. номер М–57) (Белікова та Членова 251; Тоїчкін 220) (Мал. 2, б). Гарне чітке зображення застібки з гачком на лівому боці.

«Застібки з S-подібним вертикальним гачком»

«Застібки з S-подібним гачком» були віднайдені на п'ятнадцяти картинах та портретах XVII–XVIII ст.

2.1. Портрет Себастьяна Любомирського (р.ж. 1546–1613) (портрет кінця XVI – початку XVII ст.) (зібрання НМБ) («Portret Sebastiana Lubomirskiego») (Мал. 2, г). Гарне чітке зображення застібки з простим S-подібним гачком та декорованими рамками.

2.2. Портрет Гераніма Ходкевича (р.ж. 1598–1613), сина Івана Кароля Ходкевича (зібрання НХМБ, інв. номер ЗЖ 161) («Hieranim Chryzastom Chadkievič») (Мал. 2, д). Гарне чітке зображення застібки з декорованим S-подібним гачком та простими рамками.

2.3. Портрет молодого Владислава IV Ваза (р.ж. 1595–1648) (портрет належить пензлю Якоба Трошеля і датовано орієнтовно 1613–1614 рр.) (зібрання ГУ) («Prince Władysław Sigismund»). Зображення недостатньо чітке, але видно застібку з S-подібним гачком.

2.4. Голуховська таблиця (написана, ймовірно, в 1620-х рр.) («Tablica Gołuchowska»). Принаймні на трьох фігурах можна побачити парні застібки, але лише у панцерного товариша її можна відносно точно ідентифікувати як «застібку із S-подібним гачком».

2.5. Портрет Лукаша Опалінського (р.ж. 1581–1654) (портрет 1635–1640-х рр.) (зібрання НМК, інв. номер MNK XII-370) («Portrait of Łukasz Opaliński») (Мал. 2, е). Гарне чітке зображення застібки з декорованим S-подібним гачком та простими рамками.

2.6. Портрет Юрія Оссолінського (р.ж. 1595–1650) (портрет належить пензлю Петера Данкертс де Ріжа і написаний після 1643 р.) (зібрання КЗВ) («Jerzy Ossoliński by Peeter Danckers de Rij»). Зображення недостатньо чітке, але видно застібку з S-подібним гачком.

2.7. Портрет Марка Собеського (р.ж. 1549–1605) (портрет, ймовірно, написаний після 1646 р.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-5932) (Белікова та Членова 126). Зображення недостатньо чітке, але видно застібку з S-подібним гачком.

2.8. Портрет Каспера Вельопольського (помер в 1636 р.) (XVIII ст.) (зібрання КНМ, інв. номер MNKi/M/1600) (Biedrońska-Słota 85). Зображення недостатньо чітке, але видно застібку з S-подібним гачком.

2.9. Портрет Станіслава Жолкевського (р.ж. 1547–1620) (портрет невідомого художника XVIII ст.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-6069). Гарне чітке зображення застібки з декорованим S-подібним гачком та простими рамками.

2.10. Розпис із Палацу краківських єпископів, що зображує польсько-шведські переговори у Штумській-Вісі у вересні 1635 р. (картина належить пензлю Томмазо Долабелла і була написана між 1635 та 1650 рр.) (зібрання КНМ) («Radosław Sikora» (1))⁵. Принаймні на двох фігурах чітко можна побачити застібки із S-подібним гачком, які зображені дещо схематично.

2.11. Портрет Олександра Дажбог Сапеги (р.ж. 1585–1635) (портрет невідомого художника датований 1708 р.) (зібрання КЗВа, інв. номер 9152) («Alaksandar Dažboh Sapieha»). Зображення недостатньо чітке, але видно застібку з S-подібним гачком.

2.12. – 2.15. В галереї портретів Мокосієв-Денисок виконаних в кінці 1780-х рр. є принаймні чотири портрети із однотипним зображенням застібки з S-подібним гачком. Ймовірно, автор цієї серії використовував одне джерело або зразок. Портрет Семена Петровича Мокосія-Дениска (помер в 1596 р.) (зібрання НХМУ, інв. номер Ж-756) (Белікова та Членова 208, 210; Белецкий 159). Портрет Олександра Григоровича Мокосія-Дениска (р.ж. 1582–1645) (зібрання НКПКЗ, інв. номер КПЛ-п-203) (Белікова та Членова 208). Портрет Івана Олександровича Мокосія-Дениска (помер в 1701 р.) (зібрання НХМУ, інв. номер Ж-766) (Белікова та Членова 209). Портрет Антонія Олександровича Мокосія-Дениска (р.ж. 1692–1768) (зібрання НКПКЗ, інв. номер КПЛ-п-512) (Белікова та Членова 211).

⁵ Користуючись можливістю, хочу висловити подяку Радославу Сікорі за можливість ознайомитися із низкою джерел які дозволили помітно розширити базу роботи, зокрема, додавши до неї (2.10, 3.1, 3.7–3.12).

«Пряжки-пафті»

«Пряжки-пафті» були віднайдені на дванадцяти портретах та скульптурах XVII–XVIII ст.⁶

3.1. Рельєфний надгробок старости ломжинського Францішека Нікодема Коссаковського (помер в 1609 р.) (створений в 1611 р.) (розташований в Кафедральному костелі св. Архангела Михаїла та Івана Хрестителя в м. Ломжі, Польща) («Radosław Sikora» (2)). Гарне чітке зображення зображення «пафті з S-подібним гачком» на кірасі старости. Треба зазначити, що в верхній частині цього ж надгробку розташоване зображення шаблі із портупеею яка має просту рамкову застібку.

3.2. Портрет Стефана Потоцького (р.ж. 1568–1631) («Potocki Stefan (starszy)»). Зображення недостатньо чітке, але гарно видно фігурні щитки саме «пряжки-пафті».

3.3. Портрет Юрія Оссолінського (р.ж. 1595–1650) (портрет середини XVII ст.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-5938) (Белікова та Членова 128) (Мал. 2, е). Зображення недостатньо чітке, але за наявністю декорованих щитків та відсутністю рамки можна припустити наявність саме «пряжки-пафті».

3.4. Портрет Станіслава Жолкевського (р.ж. 1547–1620) (зібрання НМК) («Гетьман. Портрет Станіслава Жолкевського») (Мал. 2, ж). Зображення пряжки досить грубе, але дозволяє ідентифікувати її саме як «пряжку-пафті».

3.5. Портрет Ольбрахта-Владислава Радзивілла (р.ж. 1589–1636) (портрет 1635 р.) (зібрання НХМБ) («Albrycht Władysław Radziwiłł»; Высоцкая 123) (Мал. 2, з). Дещо умовне, але досить чітке зображення «пафті з S-подібним гачком».

3.6. Портрет Івана Кароля Ходкевича (р.ж. 1560–1621) (портрет першої половини XVII ст.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-5896) (Белікова та Членова 127; «Jan Karal Chadkiewicz») (Мал. 2, и). Гарне чітке зображення зображення «пафті з S-подібним гачком».

3.7. Рельєфний надгробок Павла Стефана Сапеги (р.ж. 1565–1635) (його надгробок був виготовлений після 1635 р. і до XX ст.

розташовувався в Костелі Святого Івана Хрестителя в м. Гольшани, Білорусь, а зараз зберігається в експозиції МДБК) («Музей старажытна-беларускай культуры»). Гарне чітке зображення «пафті з S-подібним гачком».

3.8. Надгробок Марціна Сільницького (помер в 1621 р.) (розташований в монастирі монахинь домініканок в с. Свята Анна Сілезького воєводства в Польщі). Дещо умовне, але досить чітке зображення «пафті з S-подібним гачком». Зображення зброї на надгробку відсутне.

3.9–3.12. У родинному мавзолеї шляхетного роду Лігензів, що розташований у Бернардинському костелі Діви Марії м. Жешув у Польщі, розташовані чотири алебастрових скульптури визначних представників роду, це Миколай Спитек Лігенза, Станіслав Лігенза, Ян Лігенза та його син Ян. Усі фігури зображені в повних обладунках, поверх яких зображені портупейні пояси з «пафті з S-подібним гачком». Треба зауважити, що зброя на цих фігурах відсутня, так само як і на надгробку Марціна Сільницького (3.8), і ми не знаємо, чим саме вони були озброєні – шаблями чи шпагами. Підвіс останніх також часто використовував застібки з S-подібним гачком, але в цій роботі ми їх свідомо не розглядали.

Загалом же можна сказати, що портрети та картини не завжди дають змогу визначити тип застібки шабельного підвісу. Часто він схований під тканим поясом, верхнім одягом, або промальований занадто схематично, що, наприклад, досить характерно для портретів XVIII ст. Але навіть наведена нами вибірка дає змогу оцінити чисельність застібок різних типів. Так, найбільш масовими виявилися «застібки з S-подібним гачком», дещо менше було віднайдено зображень «застібок з вертикальним гачком» та «пряжок-пафті» обох типів. Тут також треба зауважити, що ми не можемо беззаперечно стверджувати, що в шабельних підвісах на території Речі Посполитої в XVII ст. використовувалися виключно застібки з гачком, оскільки у ході пошуку було віднайдено кілька скульптур та рельєфів із зображенням

⁶ Цикл із шести портретів написаних в 1749–1756 рр. на замовлення Юзефа Олександра Яблоновського (р.ж. 1711–1777), на яких досить грубо зображені «пряжки-пафті», було виключено із цього списку по причині схематичності зображення (зібрання НМК, інв. номери MNK I-86, I-87, I-88, I-90, I-91, I-92).

простих рамкових пряжок у ролі застібок портупейних поясів⁷. Крім того, при створенні деяких надгробків та скульптур їх автори прибирали зброю, залишаючи при цьому підвіси із застібками з S-подібним гачком (3.8–3.12), а оскільки такі застібки використовувалися і в підвісах шпаг, ми вже не можемо впевнено говорити про них як про виключно шабельні підвіси.

Повертаючись до «застібок із гачком», цікаво відмітити, що портрети, на яких вони зображені, показують певну різноманітність у положенні гачка застібки. Він може розташовуватися як з правого, так і з лівого боку пояса, а також зустрічаються зображення, де гачок вивернутий догори. Наявна якість портретів часто створює складнощі в інтерпретації стилістики оформлення гачків. Так, серед них нам не вдалося віднайти чіткі зооморфні риси в оформленні кінців гачків, а в більшості випадків це або прості кульки, або стилізація художником деталей в бік рослинних мотивів. Також варто відмітити досить малу ширину основного поясу шабельного підвісу, яка є характерною рисою мілітарних поясів.

Музейні зразки

Оригінальні музейні зразки шабельних та сагайдачних підвісів, що дійшли до нашого часу, дають нам можливість побачити систему підвісу повністю, з усіма декоративними і технологічними деталями. Крім того, вони заповнюють прогалини археології та зображувальних джерел, даючи нам додаткову опору в цьому дослідженні. Там, де це можливо, ми намагалися вказувати положення гачка на застібці, але іноді це було ускладнено

недостатньо якісними фотографіями та сучасним станом підвісів.

«Застібки із вертикальним гачком»

На момент написання роботи серед музейних експонатів XVI–XVIII ст. автором було віднайдене тринадцять прикладів «застібок з вертикальним гачком».

4.1. Польська карабеля (XVIII ст.) (зібрання НМК, інв. номер MNK V-43/1-3) («Karabela z pochwą») (Мал. 3, а). Шабельний підвіс повністю зберігся, гачок розташовано на правому боці.

4.2. Карабеля (друга половина XVII ст.) (зібрання МВП) (Zygulski *Odsiecz Widenska* fig. 150) (Мал. 3, б). Шабельний підвіс повністю зберігся.

4.3. Польська карабеля (перша половина XVIII ст.) (зібрання МВП, інв. номер 24361) (Zygulski *Stara Bron* 60). Шабельний підвіс повністю зберігся.

4.4. Польська вірменка (кінець XVII ст.) (зібрання МВП, інв. номер 24362) (Zygulski *Stara Bron* 62-63). Шабельний підвіс повністю зберігся.

4.5. Османська шабля із зібрання графа С.Д. Шереметева (XVII ст.) (зібрання ДЕ, інв. номер В.О.-1641) (Ленц 65, №271, іл. VIII; *Государственный Эрмитаж*). Шабельний підвіс повністю зберігся, що і вказано в описі.

4.6. Шабля, ймовірно польського походження, яка помилково приписується Д.М. Пожарському (XVII ст.) (зібрання ЗПМК, інв. номер Оп-62/1-3; № 5923) (Токарева и Хайдаков, Солнцев *Броня* 84, Солнцев *Альбом* 90, *Музеи Московского Кремля*). Від шабельного підвісу залишилися окремі фрагменти й одна половинка застібки з вертикальним гачком.

4.7. Московська шабля з перським лезом, що належала Петру Олексійовичу (Петру I) (друга

⁷ Хочу висловити подяку Радославу Сікорі за допомогу в пошуку джерел та відмітити, що, хоча розгляд зображувальних джерел із рамковими пряжками і виходить за межі цієї статті, їх згадка важлива в ширшому контексті. Загалом було віднайдено п'ять прикладів використання рамкових пряжок у якості застібок портупейних поясів. Перший – на зображенні шаблі у верхній частині надгробку старости ломжинського Францішека Нікодема Коссаковського (помер в 1609 р.), що був створений у 1611 р. і розміщений у Кафедральному костелі св. Архангела Михаїла та Івана Хрестителя в Ломжі, Польща («Radosław Sikora» (2)). Це джерело згадувалося нами раніше (3.1), оскільки на ньому також є і зображення «пряжкі-пафті» шабельного підвісу на спорядженні старости. Другий – на фігурі воюка у верхній частині надгробку Лева Сапеги, що був створений у 1640-х рр. і розміщений у Костелі святого Михаїла в Вільнюсі, Литва («ChurchStMichaelVilnius7»; «Radosław Sikora» (5)). Третій – на надгробку Адріана Шумського (помер у 1631 р.), що розташований у Церкві св. Якова та Анни в колишньому бернардинському монастирі в Пшасніші, Польща («Radosław Sikora» (3)). Четвертий – на надгробку краківського бурграфу Мартіна Доброшовського (помер в 1612 р.), що розташований в Архипресвітеріальному костелі Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в Кракові, Польща («Radosław Sikora» (3)). П'ятий – на надгробку поморського камергеру та каштеляну ельблонзького Яна Вєсьоловського, що був створений близько 1623 р. і розташований у Костелі св. Яна Непомуцького в Годзішево, Польща («Radosław Sikora» (4)).

№5 (2023)

Мал. 3. (а) – Застібка підвісу польської карабелі XVIII ст. (4.1) (© Muzeum Narodowe w Krakowie); (б) – застібка підвісу карабелі другої половини XVII ст. (4.2) (© Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie); (в) – застібка підвісу меча, що належав сподвижнику пророка Мухаммада Халіду ібн аль-Валіду (4.9) (за Н. Aydin); (г) – застібка підвісу меча, що належав книжнику пророка Мухаммада Абу Хасану (5.7) (за Н. Aydin).

половина XVII ст.) (зібрання ЗПКМ, інв. номер Ор-4431) (Тихомирова и Мартынова). Шабельний підвіс повністю зберігся, гачок розташований на правому боці.

4.8. Аравійський меч, що належав сподвижнику пророка Мухаммада Халід ібн аль-Валіду (клинок меча – VII ст., а його оправа виконана в Османській імперії в XVI ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 21/146) (Aydin 204-205; Yücel 44-45). Шабельний підвіс пошкоджений, але здається всі елементи збереглися.

4.9. Аравійський меч, що належав сподвижнику пророка Мухаммада Халід ібн аль-Валіду (клинок меча – VII ст., а його оправа виконана в Османській імперії в XVI ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 21/147) (Aydin 201-203; Yücel 46-47) (Мал. 3, в). Шабельний підвіс повністю зберігся, гачок розташований на правому боці.

4.10. Турецька шабля (XVIII ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 1/2691) (Ayhan 114). Шабельний підвіс повністю зберігся.

4.11. Колчан (XVII ст. (?)) (зібрання МЧК, інв. номер MNK XIV-476) (Прокопенко «Саадаки с плоским колчаном»). Сагайдачний підвіс повністю зберігся і відрізняється збільшеною, у порівнянні з іншими зразками, шириною поясу та досить незвичайною формою застібки, аналогів якої ми не знайшли. Гачок розташований на лівому боці.

4.12. Турецький або татарський сагайдак (XVII ст.) (зібрання КС, інв. номер 7744 (3940) та 7745 (3938)) («LSH | Bågkoger»; «LSH | Pilkoger»). Сагайдачний підвіс повністю зберігся, гачок розташований на лівому боці.

4.13. Турецький сагайдак (XVIII ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 2/453; 2/454) (Aydin 91). Сагайдачний підвіс повністю зберігся, гачок розташований на правому боці.

«Застібки з S-подібним вертикальним гачком»

«Застібки з S-подібним гачком» були віднайдені на дев'яти музейних експонатах:

5.1. Османська шабля (XVI ст.) (зібрання ЗПД, інв. номер Y 0056) («Säbel mit Scheide (1)»). Шабельний підвіс повністю зберігся.

5.2. Османська шабля (XVI ст.) (зібрання ЗПД, інв. номер Y 0076) («Säbel mit Scheide (2)»). Шабельний підвіс комплектний, але, ймовірно, відновлений пізніше з неоригінальною фурнітурою.

5.3. Османська шабля (XVII ст.) (зібрання ЗПД, інв. номер Y 0068) («Säbel mit Scheide (3)»). Шабельний підвіс комплектний, але, ймовірно, відновлений пізніше з неоригінальною фурнітурою.

5.4. Московська шабля «Великого наряду», що належала царю Михайлу Федоровичу

Романову (перша половина XVII ст.) (зібрання ЗПМК, інв. номер Ор-139/1-3) (Левыкин и Комаров 152-153, 335-336; Тихомирова и Мартынова; *Музеи Московского Кремля*). Шабельний підвіс пошкоджений, відсутній S-подібний гачок.

5.5. Московська шабля, що належала царю Михайлу Федоровичу Романову (перша половина XVII ст.) (майстер – Ілля Просвіт, 1618 р.) (зібрання ЗПМК, інв. номер Ор-136/1-3) (Левыкин и Комаров 144-147, 333-334; Солнцев *Броня* 112-113, Солнцев *Альбом* 116, Тихомирова и Мартынова; *Музеи Московского Кремля*). Шабельний підвіс повністю зберігся, гачок розташовано на правому боці.

5.6. Шабля, що належала Зейн аль-Абідіні, онуку Алі ібн Абу Талібу (зібрання МПТ, інв. номер 21/139) (Yücel 34). Шабельний підвіс повністю зберігся.

5.7. Аравійський меч, що належав книжнику пророка Мухаммада Абу Хасану (клинок меча – VII ст., а його оправа виконана в Османській імперії в XVI ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 21/141) (Aydin 198; Yücel 36) (Мал. 3, г). Шабельний підвіс повністю зберігся.

5.8. Аравійський меч, що належав невідомому сподвижнику пророка Мухаммада (клинок меча – VII ст., а його оправа виконана в Османській імперії в XVI ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 21/142) (Aydin 210-211; Yücel 37). Шабельний підвіс повністю зберігся.

5.9. Аравійський меч, що належав другому праведному халіфу Умару ібн аль-Хаттабу (клинок меча – VII ст., а його оправа виконана в Османській імперії в XVI ст.) (зібрання МПТ, інв. номер 21/132) (Yücel 22). Шабельний підвіс повністю зберігся.

«Пряжки-пафті»

«Пряжка-пафті» була ідентифікована лише на одному прикладі.

6.1. Османська шабля (XVII ст.) (зібрання МЗГК, інв. номер КР NT 58) («Säbel mit Griff»). Шабельний підвіс повністю зберігся, гачок розташовано на правому боці.

Оцінка ускладнена неякісним зображенням або втратами.

Крім того, віднайдено дев'ять експонатів із пошкодженим підвісом та пряжкою, що ускладнює їх ідентифікацію.

7.1. Угорська шабля (XVI ст.) (зібрання ЗПВ) (Kalmár 77). Шабельний підвіс повністю зберігся, але на знімку із застібки чітко видно лише одну рамку з петлею.

7.2. Угорська шабля (XVI ст.), що належала ерцгерцогу Фердинанду II (зібрання ЗПВ, інв. номер А 878а) («Ungarischer Säbel der Silbernen»). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

7.3. Угорська шабля (1560-ті рр.), яку в зброєзнавчій історіографії приписують Стефану Баторію, але яка була подарована королеві Августу Сильному (зібрання МВП, інв. номер 337) (Квасневич 187; *Żygulski Stara Broń* 102-103; «Szabla Stefana Batorego»). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

7.4. Османська шабля (XVI ст.) (зібрання ЗПД, інв. номер Y 0058) («Säbel mit Scheide (4)»). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

7.5. Іранська шабля «Великого наряду», яка була подарована царю Олексію Михайловичу князем Яковом Куденетовичем Черкаським в 1646 р. (XVII ст.) (зібрання ЗПМК, інв. номер Ор-197/1-3) (Левыкин и Комаров 158-161, 337-338; *Музеи Московского Кремля*). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилась лише одна частина пафті із петлею.

7.6. Московська шабля «Великого наряду» (XVII ст.) (зібрання ЗПМК, інв. номер Ор-138/1-3) (Левыкин и Комаров 154-157, 336-337; Тихомирова и Мартынова; *Музеи Московского Кремля*). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

7.7. Московська шабля «Великого наряду» (перша половина XVII ст.) (зібрання ЗПМК, інв. номер Ор-137/1-3) (Левыкин и Комаров 148-151, 334-335; Тихомирова и Мартынова; *Музеи Московского Кремля*). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

7.8. Московська шабля (XVII ст.) (зібрання ЗПМК) (Солнцев *Броня* 86, Солнцев *Альбом* 92). Шабельний підвіс пошкоджений, і від оригінальної застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

7.9. Аравійський меч, що належав сподвижнику пророка Мухаммада Аз-Зубайр ібн аль-Аввamu (лезо меча – VII ст., а його оправа виконана в Османській імперії в XVI ст.) (зібрання

Мал. 4. (а, б) – Фрагменти S-подібних гачків XVI–XVIII ст., що були віднайдені при розкопках на території Хотинської фортеці (8.1, 8.2) (за С. Пивоваровим та В. Калініченком); (в, г) – S-подібні гачки XV–XVIII ст., що були віднайдені при розкопках Нижнього двору Аккерманської фортеці в м. Білгород-Дністровський (8.3, 8.4) (за С. Біляєвою); (д) – фрагмент S-подібного гачка із зооморфним закінченням, віднайдений при розкопках на площі Польський ринок у м. Кам'янець-Подільський (8.5) (за І. Стареньким та П. Нечитайлом); (е, є) – S-подібні гачки XV–XVIII ст., що були віднайдені при розкопках на Мангупі в Гірському Криму (8.6, 8.7) (за А. Герценим); (ж) – комплект застібки із S-подібним вертикальним гачком XVII ст. із Роттердамського музею (8.8) (© Museum Rotterdam); (з) – фрагмент застібки із S-подібним вертикальним гачком із Історичного музею в м. Котел (Болгарія) (8.9) (за О. Станєвим).

МПТ, інв. номер 21/140) (Aydin 209; Yucel 35). Шабельний підвіс пошкоджений, і від застібки залишилася лише одна рамка з петлею.

Загалом можна побачити досить значне поширення застібок з гачком, які в XVI ст. були широко представлені на османській та угорській

зброї, а в наступному столітті поширилися у Речі Посполитій та Московському царстві. Можна навіть висунути твердження про беззаперечне використання застібок з гачком у ролі застібок шабельних та сагайдачних поясів. Але, спираючись на низку зображуваних джерел, які ми згадували вище, та окремі археологічні знахідки⁸,

⁸ Наприклад угорська шабля XVI ст., що була віднайдена в крипті собору м. Алба-Юлія в Угорщині (Pósta 67-68).

треба визнати і певне поширення простих рамкових пряжок у ролі основних застібок мілітарних підвісів. Їх відносно мало, але вони також є.

Щодо чисельності, то тут найбільш масовими виявилися «застібки із вертикальним гачком», дещо менше було зафіксовано «застібок із S-подібним гачком», а «пряжки-пафті» обох типів були виявлені лише на двох зразках (6.1) та (7.4). У шабельних портупейх гачок розташовано праворуч (принаймні на зразках, де нам вдалося точно встановити його положення), а на двох із трьох сагайдачних підвісах – ліворуч, що цілком збігається із нашими спостереженнями для горизонтальних застібок-гачків (Прокопенко «Горизонтальні застібки-гачки» 30,33).

На жаль, наявна якість фотографій часто створює складнощі в інтерпретації стилістики оформлення кінців гачків. Але можна сказати, що у більшості випадків вона відносно проста, і частіше гачки закінчуються простою кулькою, а зооморфні закінчення (голови драконів різного ступеня стилізації) чітко зафіксовані лише на трьох зразках (4.6, 5.5, 6.1). Так само, як і в зображувальних джерелах, переважна більшість розглянутих музейних зразків демонструють досить вузькі пояси. Але треба відмітити, що зразки з помітно ширшими поясами з зібрання Дрезденської збройової палати (5.2) та (5.3) оновлювалися у пізніший час та втратили свою оригінальну фурнітуру, яка була змінена. Можна припустити, що при «відновленні» підвісу використовували пізнішу фурнітуру під ширший пояс.

Археологічні знахідки

Починаючи аналізувати археологічні знахідки, ми зіткнулися з проблемою обмеженості опублікованих матеріалів, що зробило цей розділ найменшим. Іншою проблемою стало те, що більшість опублікованих матеріалів представляли саме S-подібні гачки, які, як буде відмічено нижче, не завжди могли слугувати маркером саме поясних парних застібок.

Розглядаючи археологічні матеріали з території України, нам вдалося віднайти лише S-подібні гачки (Мал. 4, а–з). Так, фрагменти трьох S-подібних гачків, датованих у широких межах

XVI–XVIII ст., були віднайдені при розкопках на території Хотинської фортеці. Зокрема, один (8.1) (Мал. 4, а) відкритий під час розкопок 2014 р. поблизу Ковальської вежі (Ільків 272, 273; Пивоваров та Калініченко 203, 204), інший (8.2) (Мал. 4, б) – під час досліджень Привратного двору Хотинської фортеці (Пивоваров та Калініченко 203, 204; Станев 155, 156). Останній з них цікавий своїм оформленням кінців у вигляді стилізованої голови дракона. Характер оформлення зооморфного закінчення та центральної частини гачка наближають його до двох інших знахідок з розкопок Нижнього двору Аккерманської фортеці в м. Білгород-Дністровський (8.3) (Мал. 4, в), (8.4) (Мал. 4, г) (Біляєва 146, 191; Станев 155, 156). Хоча автор і наводить ці гачки серед матеріалу золотоординської епохи Аккерману другої половини XIII – середини XV ст., нам вважається доцільніше розглядати їх у контексті османської присутності у фортеці кінця XV–XVIII ст. Фрагмент одного S-подібного гачка з зооморфним закінченням був віднайдений під час археологічних досліджень на площі Польський ринок у м. Кам'янець-Подільський (8.5) (Мал. 4, д) (Старенький та Нечитайло 211; «К-Р Architectural-Archaeological»). Він був датований другою половиною XVII ст., а сама знахідка, як і низка інших предметів, була пов'язана з присутністю в місті турецької залози. Ще дві знахідки так само пов'язані з періодом османської присутності і знайдені під час розкопок на Мангупі (Гірський Крим) (8.6) (Мал. 4, е), (8.7) (Мал. 4, є) (Герцен 390, 459). В одному випадку кінці гачка прикрашені кулеподібними закінченнями, а в іншому – це просто зігнутий стрижень без жодних прикрас.

Розглядаючи знахідки за межами України, варто почати з повного комплексу застібки з S-подібним вертикальним гачком, датований XVII ст., з Роттердамського музею (зібрання РМ, інв. номер 62101-21) (8.8) (Мал. 4, ж) («Collectiestuk Bandeliersluiting»). Ширина рамки з петлею – 27 мм, загальна довжина застібки – 85 мм, а матеріал – латунь. Ця застібка, безумовно східного походження, ймовірно, опинилася в Роттердамі разом з шаблею та портупейним підвісом до неї, у вигляді дипломатичного дарунку чи військового трофею, а в подальшому була відділена від шаблі та загублена. Цікаво, що

Мал. 5. (а) – Фрагмент ланцюжка, який складався з S-подібних гачків (за О. Артамкіним); (б) – знахідки S-подібних гачків з одним кільцем (за О. Станевим).

в неї є надзвичайно близький аналог з Болгарії. Цей фрагмент застібки з S-подібним вертикальним гачком зараз зберігається в Історичному музеї м. Котел (Болгарія) (8.9) (Мал. 4, з) (Станев 150, 153; Трендафилова 149, 157). Місце знахідки невідоме. Ширина рамки з петлею – 27 мм, довжина рамки з петлею – 32 мм, а матеріал – бронза. В обох випадках ми можемо бачити майже ідентичну форму рамок з петлею та декор S-подібного гачка, прикрашеного кульками з косими насічками.

У кінці огляду археологічних знахідок треба згадати надзвичайно деталізовану статтю болгарського дослідника Олександра Станєва, де ним були віднайдені та зведені разом численні знахідки застібок з S-подібним вертикальним гачком та окремі знахідки гачків (Станев 149–164). Ми вирішили не дублювати в цій роботі численні приклади окремих знахідок S-подібних гачків та рекомендуємо усім, хто цікавиться цією темою, особисто ознайомитися з цією роботою. Причина ж, з якої ми включили у свою статтю лише одну застібку зі статті О. Станєва (Мал. 4, з), полягає в тому, що ми наразі вважаємо всі інші зразки застібок цивільними. Їх відрізняє більша ширина рамок та щитків-пафті, ніж у тих, які ми можемо побачити на музейних зразках та портретах епохи. Звісно, таке припущення цілком може виявитися помилковим, але в першому наближенні ми вважаємо, що саме ширина основного поясу є важливим маркером, що відрізняє цивільні та мілітарні пояси та застібки до них.

Тут також необхідно відзначити те, що S-подібні гачки могли відігравати й зовсім іншу роль, ніж частина поясної застібки. Так, відома

знахідка фрагмента ланцюжка, який складався із S-подібних елементів кінці яких були прикрашені головами драконів (Мал. 5, а) (Артамкін 29, 30). Дослідники вважають його частиною підвісу хоросу. Цілком можливо, що аналогічну роль, тобто як фрагменти ланцюжка, відігравали і численні знахідки S-подібних елементів з одним кільцем, опубліковані О. Станєвим (Мал. 5, б, в) (Станев 151–157).

Таким чином, окремі знахідки S-подібних гачків можна розглядати принаймні з трьох боків: як застібка мілітарного підвісу шаблі, як застібка цивільного поясу та як елемент декоративного ланцюжка.

Випадкові знахідки застібок мілітарних поясів

Всі описані в цьому розділі частини парних застібок – це одиничні випадкові знахідки без точної хронологічної прив'язки. На жаль, нам також невідомий і контекст таких знахідок, який міг би пролити світло на їхнє походження та хронологію використання. Ми вважаємо, що описані нижче предмети, на нашу думку, були застібками мілітарних поясів підвісу шаблі чи сагайдака та використовувалися в XVI–XVII ст., але допускаємо, що в деяких випадках (зокрема, (12.2)) ми можемо мати справу з більш пізніми зразками з інших регіонів.

Зауважимо, що в подальшому описі ми вказуємо, чи мала застібка чітко визначену лицьову сторону (одностороння застібка), чи вона могла використовуватися з обох боків (двостороння застібка).

Мал. 6. (а) – Фрагмент застібки, знайдений у Сумській обл. (9.1); (б) – фрагмент застібки невідомого походження (9.2); (в) – фрагмент застібки невідомого походження (9.3); (г) – фрагмент застібки невідомого походження (9.4); (д) – фрагмент застібки невідомого походження (9.5); (е) – фрагмент застібки, знайдений у Волинській обл. (9.6); (е) – фрагмент застібки, знайдений поблизу с. Семенів Тернопільської обл. (9.7); (ж) – фрагмент застібки невідомого походження (9.8).

№5 (2023)

Мал. 7. (а) – Фрагмент застібки, знайдений поблизу с. Вартиківці Чернівецької обл. (10.1); (б) – фрагмент застібки, знайдений в Одеській обл. (10.2); (в) – фрагмент застібки, знайдений поблизу с. Хухра Сумської обл. (10.3); (г) – фрагмент застібки, знайдений в Одеській обл. (10.4).

Фрагменти «застібок з вертикальним гачком» (рамки з вертикальним гачком)

9.1. Фрагмент застібки з мідного сплаву, знайдений у Сумській обл. (Мал. 6, а). Ширина рамки – 15 мм, загальна довжина – 29 мм, проріз під пасок – 11 мм. Рамка прикрашена рослинним орнаментом, а кінчик гачка виконаний у зооморфному стилі. Застібка одностороння. Розміри та декор зближують її з фрагментом застібки (9.2).

9.2. Фрагмент застібки з мідного сплаву невідомого походження (Мал. 6, б). Ширина рамки – 15 мм, загальна довжина – 28,5 мм, проріз під пасок – 11 мм. Рамка прикрашена рослинним орнаментом, а кінчик гачка має кулясте потовщення. Застібка одностороння. Розміри та декор зближують її з фрагментом застібки (9.1).

9.3. Фрагмент застібки з мідного сплаву невідомого походження (Мал. 6, в). Ширина рамки – 21 мм, загальна довжина – 32 мм, проріз під пасок – 15 мм. Рамка прикрашена декоративними отворами та простим орнаментом, а кінчик гачка виконаний у зооморфному стилі. Застібка одностороння. Розміри та декор зближують її з фрагментами застібок (10.3) та (4.6).

9.4. Фрагмент застібки з мідного сплаву невідомого походження (Мал. 6, г). Ширина рамки – 16 мм, загальна довжина – 32,5 мм, проріз під пасок – 11 мм. Точка з'єднання рамки з гачком прикрашена кулястим потовщенням, а кінчик

гачка виконаний у зооморфному стилі. Застібка двостороння. Розміри та декор зближують її з фрагментом застібки (9.5).

9.5. Фрагмент застібки з мідного сплаву невідомого походження (Мал. 6, д). Ширина рамки – 17,5 мм, загальна довжина – 32 мм, проріз під пасок – 12 мм. Точка з'єднання рамки з гачком прикрашена кулястим потовщенням, а кінчик гачка виконаний у зооморфному стилі. Застібка двостороння. Розміри та декор зближують її з фрагментом застібки (9.4).

9.6. Фрагмент застібки з білого сплаву, знайдений у Волинській обл. (Мал. 6, е). Ширина рамки – 21 мм, загальна довжина – 30 мм, проріз під пасок – 17 мм. Точка з'єднання рамки з гачком прикрашена кулястим потовщенням. Застібка одностороння.

9.7. Фрагмент застібки з мідного сплаву із залишками позолоти, знайдений поблизу с. Семенів Тернопільської обл. (Мал. 6, є) Ширина рамки – 23 мм, загальна довжина – 31 мм, проріз під пасок – 16 мм. Точка з'єднання рамки з гачком та кінчик гачка прикрашені кулястим потовщенням. Застібка одностороння. Розміри та декор зближують її з фрагментом застібки (9.8) та застібкою (4.9).

9.8. Фрагмент застібки з мідного сплаву невідомого походження (Мал. 6, ж). Ширина рамки – 24,5 мм, загальна довжина – 32,5 мм, проріз під пасок – 19 мм. Точка з'єднання рамки з гачком та

Мал. 8. (а) – Ливарна відливка із S-подібним гачком, що була знайдена у Вінницькій обл. (11.1);
(б) – S-подібний гачок, знайдений в Одеській обл. (11.2).

кінчик гачка прикрашені кулястим потовщенням. Застібка двостороння. Розміри та декор зближують її з фрагментом застібки (9.7) та застібною (4.9).

Фрагменти «застібок із вертикальним гачком» або «застібок з S-подібним гачком» (рамки із петлею)

10.1. Фрагмент застібки з мідного сплаву із залишками позолоти, знайдений поблизу с. Вартиківці Чернівецької обл. (Мал. 7, а) Ширина рамки – 18,5 мм, загальна довжина – 27,5 мм, проріз під пасок – 12,5 мм. Застібка двостороння.

10.2. Фрагмент застібки з мідного сплаву, знайдений в Одеській обл. (Мал. 7, б). Ширина рамки – 17 мм, загальна довжина – 24 мм, проріз під пасок – 13 мм. Застібка двостороння.

10.3. Фрагмент застібки з мідного сплаву, знайдений поблизу с. Хухра Сумської обл. (Мал. 7, в). Ширина рамки – 22,5 мм, загальна

довжина – 27 мм, проріз під пасок – 16,5 мм. Рамка прикрашена декоративними отворами та простим орнаментом. Застібка одностороння. Розміри та декор зближують її з фрагментами застібок (9.3) та (4.6).

10.4. Фрагмент застібки з мідного сплаву, знайдений в Одеській обл. (Мал. 7, г). Ширина рамки – 25,5 мм, загальна довжина – 31 мм, проріз під пасок – 18 мм. Застібка двостороння. Розміри та декор зближують її з рамками застібок (8.8) та (8.9).

S-подібні гачки

11.1. Ливарна відливка з S-подібним гачком, знайдена в Вінницькій обл. (?) (Мал. 8, а)⁹. Загальна довжина – 55 мм, орієнтовні розміри гачка – 32 на 16 мм, а його кінчики виконані в зооморфному стилі.

11.2. S-подібний гачок з мідного сплаву, знайдений в Одеській обл. (Мал. 8, б). Розміри

⁹ Ливарна відливка із S-подібним гачком може говорити про наявність на території України місцевого виробництва поясних елементів, але відсутність контексту знахідки не дає нам змоги говорити про щось більше.

Мал. 9. (а) – Фрагмент застібки, знайдений у Харківській обл. (12.1);
(б) – фрагмент застібки, знайдений в Одеській обл. (12.2).

гачка – 27 на 16 мм, його середня частина прикрашена кубічним потовщенням, а кінчики – декоративними пасками.

Фрагменти комплектів «застібок з S-подібним гачком»

12.1. Фрагмент застібки з мідного сплаву з S-подібним гачком та розподільником, знайдений у Харківській обл. (?) (Мал. 9, б). Рамка та гачок: ширина рамки – 17 мм, загальна довжина – 24 мм, проріз під пасок – 12 мм, розміри гачка – 30 на 17 мм, його середня частина прикрашена кубічним потовщенням, а кінчики кульками. Застібка двостороння. Розподільник: діаметр круглого щитка із хвилястим краєм – 24 мм, висота – 11,5 мм

12.2. Фрагмент застібки із мідного сплаву з S-подібним гачком, знайдений в Одеській обл. (Мал. 9, б)¹⁰. Рамка та гачок: ширина рамки – 21 мм, загальна довжина – 31 мм, проріз під пасок – 19,5 мм, розміри гачка – 32 на 19 мм, рамка та гачок прикрашені декором що складається з низки кружечків, а кінчики гачка прикрашені декоративними головами птахів. Застібка одностороння.

Загалом усі розглянуті фрагменти застібок відносяться або до «застібок з вертикальним гачком», або до «застібок з S-подібним гачком», і серед них помітна кількість оформлена в зооморфному стилі. Цікаво, що один з фрагментів

¹⁰ Фрагмент застібки (12.2), ймовірно, має середньоазіатське походження та може датуватися XVIII – XIX ст. Це пов'язано із характерною формою застібки та регіональною традицією використовувати голови птахів при оформленні S-подібних гачків (Ботьяков и Янборисов 50–52).

односторонньої застібки (9.6) є прикладом розташування застібки з лівого боку поясу, яке ми могли бачити на деяких портретах (1.6, 1.9). Можливість зробити виміри зразків дозволили внести ясність у питання ширини поясу, яке ми згадували в попередніх розділах. Так, виявилось, що ширина прорізів під пасок коливається від 11 до 19 мм, але враховуючи часте використання гнучких тканих поясів, можна припустити, що пояси були дещо ширшими.

Перед тим як почати підсумовувати, треба зауважити, що в основі статті лежить дещо обмежена територіально база, в якій фактично відсутні зображувальні джерела та шаблі з низки країн Східної та Південної Європи: Угорщини, Румунії, Болгарії, Балкан тощо. На жаль, надзвичайно бідно представлена археологічна частина, що частково пояснюється обмеженим доступом автора до європейської наукової літератури. Випадкові ж знахідки по суті вирвані з контексту та часто не мають навіть чітко зафіксованої географічної прив'язки. Тому всі наведені нижче висновки більш актуальні для території Речі Посполитої XVII ст., а їх перенесення на сусідні регіони має здійснюватися дуже обережно, і обов'язково у поєднанні з додатковими дослідженнями.

Загалом, проаналізований нами матеріал дозволяє стверджувати, що у якості застібок шабельних портупей у XVII ст. переважно використовували застібки з гачками, в тому числі ті, що є предметом розгляду даної роботи. Дещо

частіше за інші зустрічаються «застібки з S-подібним гачком» та «застібки з вертикальним гачком», які в певній мірі можна вважати маркерами мілітарних поясів, у той же час «пряжки-пафті», надзвичайно популярні у якості застібок цивільних поясів, на мілітарних поясах зустрічаються рідше. Основною застібкою сагайдачних підвісів, як це було відмічено в нашій попередній роботі (Прокопенко «Горизонтальні застібки-гачки» 29, 30), є застібки з горизонтальним гачком, але також зустрічаються і зразки з вертикальним гачком (4.11–4.13).

Важливою характерною рисою майже всіх розглянутих нами мілітарних поясів є їхня мала ширина. У тих випадках, коли нам вдалося виміряти ширину прорізів під пасок, вона коливалася від 11 до 19 мм, що дає нам можливість оцінити ширину поясів. Сподіваємося, що безпосередні виміри музейних експонатів зможуть поставити крапку в цьому питанні.

Також треба відмітити велику кількість окремих знахідок S-подібних гачків, які можна інтерпретувати принаймні з трьох ракурсів: як частину «застібки з S-подібним гачком» мілітарного підвісу шаблі, як частину застібки цивільного широкого поясу та як декоративний елемент, який міг виконувати, наприклад, функції частини ланцюжка.

Загалом же ми сподіваємося, що ця робота приверне до себе увагу спеціалістів, а подальші археологічні та музейні розвідки зможуть допомогти в уточненні викладеного матеріалу.

Скорочення

ГУ – Галерея Уффіці (іт. Galleria degli Uffizi), м. Флоренція, Італія.

ДЕ – Державний Ермітаж (рос. Государственный Эрмитаж), м. Санкт-Петербург, Росія.

ЗПВ – Збройова палата Художньо-історичного музею (нім. Kunsthistorisches Museum Wien, Hofjagd- und Rüstkammer), м. Відень, Австрія.

ЗПД – Дрезденська збройова палата (нім. Die Rüstkammer), м. Дрезден, Німеччина.

ЗПМК – Збройова палата Московського Кремля (рос. Оружейная палата Московского Кремля), м. Москва, Росія.

КЗВ – Королівський замок у Варшаві (пол. Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Rezydencja Królów I Rzeczypospolitej), м. Варшава, Польща.

КЗВа – Королівський замок на Вавелі (пол. Zamek Królewski na Wawelu), м. Краків, Польща.

КНМ – Келецький національний музей (пол. Muzeum Narodowe w Kielcach), м. Кельці, Польща.

КС – Королівська скарбниця в Стокгольмі (швед. Livrustkammaren), м. Стокгольм, Швеція.

ЛНГМ – Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Возницького, м. Львів, Україна.

МВ – Музей у Вілянові (пол. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie), м. Варшава, Польща.

МВП – Музей Війська Польського (пол. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie), м. Варшава, Польща.

МДБК – Музей давньобілоруської культури (біл. Музей старажытнабеларускай культуры), м. Мінськ, Білорусь.

МЗГК – Музей землі Гессен Кассель (нім. Museumslandschaft Hessen Kassel), м. Кассель, Німеччина.

МПТ – Музей палацу Топкапи (тур. Topkapı Sarayı), м. Стамбул, Туреччина.

МЧК – Музей Чарторийських (пол. Muzeum Książąt Czartoryskich), м. Краків, Польща.

НКПКЗ – Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, м. Київ, Україна.

НМВ – Національний музей в Варшаві (пол. Muzeum Narodowe w Warszawie), м. Варшава, Польща.

НМІУ – Національний музей історії України, м. Київ, Україна.

НМК – Національний музей в Кракові (пол. Muzeum Narodowe w Krakowie), м. Краків, Польща.

НХМБ – Національний художній музей Білорусі (біл. Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь), м. Мінськ, Білорусь.

НХМУ – Національний художній музей України, м. Київ, Україна.

РМ – Роттердамський музей (анг. Museum Rotterdam), м. Роттердам, Нідерланди.

ЧХМ – Чернігівський художній музей, м. Чернігів, Україна.

Бібліографія

- «Alaksandar Dažboh Sapieha. Аляксандар Дажбог Сапера (1709).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Alaksandar_Dažboh_Sapieha._Аляксандар_Дажбог_Сапера_(1709).jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Albrycht Władysław Radziwiłł.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrycht_Władysław_Radziwiłł.PNG. Accessed 1 August 2023.
- Aydin, Hilmi. *Sultanların Silahlari: Topkapi Sarayı Silah Koleksiyonu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.
- Ayhan, Ahmet. *Topkapi Sarayı Müzesi Silah Koleksiyonu*. İstampul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Biedrońska-Słota, Beata. *Sarmatism. A Dream of Power*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2010.
- «ChurchStMichaelVilnius7.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:ChurchStMichaelVilnius7.jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Claesz Soutman Władysław Sigismund Vasa.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Claesz_Soutman_Władysław_Sigismund_Vasa.jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Collectiestuk Bandeliersluiting of gordelsluiting.» *Museum Rotterdam*, museumrotterdam.nl/collectie/item/62101-21. Accessed 1 August 2023.
- «Hieranim Chryzastom Chadkiewiç. Геранім Хрызастом Хадкевіч (XVII).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Hieranim_Chryzastom_Chadkiewiç._Геранім_Хрызастом_Хадкевіч_(XVII).jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Jan Karal Chadkiewiç. Ян Караль Хадкевіч (XVII).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Karal_Chadkiewiç._Ян_Караль_Хадкевіч_(XVII)_3.jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Jerzy Ossoliński by Peeter Danckers de Rij.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Jerzy_Ossoliński_by_Peeter_Danckers_de_Rij.png. Accessed 1 August 2023.
- Kalmár, János. Régi magyar fegyverek. Budapest: Natura, 1971.
- «Karabela z pochwą.» *Muzeum Narodowe w Krakowie*, zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/44192. Accessed 1 August 2023.
- «K-P Architectural-Archaeological Expedition.» *Facebook*, www.facebook.com/kparchaeology/photos/a.1233774273302278.1073741830.1233087473370958/1578815105464858/. Accessed 1 August 2023.
- «Leŭ Sapieha. Леў Сапера.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Leŭ_Sapieha._Леў_Сапера_(1616).jpg. Accessed 1 August 2023.
- «LSH | Båggöger Ryssland-Krim.» *LSH*, emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44334. Accessed 1 August 2023.
- «LSH | Pilköger.» *LSH*, emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=44333. Accessed 1 August 2023.
- «Maria Magdalena van Oostenrijk.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Maria_Magdalena_van_Oostenrijk.jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Portrait of Łukasz Opaliński (1581–1654).» *Muzeum Narodowe w Krakowie*, zbiory.mnk.pl/en/catalog/268513. Accessed 1 August 2023.
- «Portret Sebastiana Lubomirskiego, kasztelana wojnickiego Wolne Lektury.» *Biblioteka internetowa Wolne Lektury*, wolnelektury.pl/katalog/obraz/portret-sebastiana-lubomirskiego/. Accessed 1 August 2023.
- Pósta, Béla. *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei*. Kolozsvár, 1918.
- «Potocki Stefan (starszy).» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Potocki_Stefan_(starszy).jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Prince Władysław Sigismund.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Prince_Władysław_Sigismund_-_detail.jpg. Accessed 1 August 2023.

- «Radosław Sikora» (1). *Facebook*, facebook.com/photo/?fbid=1907337589639759. Accessed 1 August 2023.
- «Radosław Sikora» (2). *Facebook*, facebook.com/photo/?fbid=1928957064144478. Accessed 1 August 2023.
- «Radosław Sikora» (3). *Facebook*, facebook.com/photo/?fbid=751270638579799. Accessed 1 August 2023.
- «Radosław Sikora» (4). *Facebook*, facebook.com/photo/?fbid=1932166063823578. Accessed 1 August 2023.
- «Radosław Sikora» (5). *Facebook*, facebook.com/photo/?fbid=1932167907156727. Accessed 1 August 2023.
- «Säbel mit Griff aus Walrosszahn.» *Museumslandschaft Hessen Kassel*, turcica.museum-kassel.de/200349/. Accessed 1 August 2022.
- «Säbel mit Scheide und Gehänge» (1). *Die Staatlichen Kunstsammlungen Dresden*, skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/285512. Accessed 1 August 2023.
- «Säbel mit Scheide und Gehänge» (2). *Die Staatlichen Kunstsammlungen Dresden*, skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/282506. Accessed 1 August 2023.
- «Säbel mit Scheide und Gehänge» (3). *Die Staatlichen Kunstsammlungen Dresden*, skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/283967. Accessed 1 August 2023.
- «Säbel mit Scheide und Gehänge» (4). *Die Staatlichen Kunstsammlungen Dresden*, skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/286137. Accessed 1 August 2023.
- «Szabla Stefana Batorego.» *Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, www.muzeumwp.pl/emwpaedia/szabla-stefana-batorego.php. Accessed 1 August 2023.
- «Tablica Gołuchowska.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Tablica_Gołuchowska.jpg. Accessed 1 August 2023.
- «Ungarischer Säbel der Silbernen Husarischen Rüstung.» *Kunsthistorisches Museum Kunsthistorisches Museum Wien*, www.khm.at/de/object/539911/. Accessed 1 August 2023.
- Yucel, Ünsal. *Islamic swords and swordsmiths*. Istanbul: O.I.C. Research Centre for Islamic History, Art and Culture, IRCICA, 2001.
- Żygulski, Zdzisław. *Stara Broń w Polskich Zbiorach*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1984.
- Żygulski, Zdzisław. *Odsiecz Wiedeńska 1683*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988.
- Артакин, А.Н. «Поясной крюк из Старой Рязани.» *Старая Рязань: крупный городской центр на международных торговых путях. Материалы научной конференции*. Ред. И.Ю. Стрикалов, Москва: ИА РАН, 2020, с. 28–31.
- Белецкий, Платон. *Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв.* Ленинград: Искусство, 1981.
- Белікова, Галина, та Лариса Членова. *Український портрет XVI—XVIII століть*. Київ: ТОВ «Артанія Нова», 2006.
- Біляева, Світлана. *Слов'янські та тюркські світи в Україні (з історії взаємин у XIII–XVIII ст.)*. Київ: Університет «Україна», 2012.
- Ботяков, Ю.М. и В.Р. Янборисов. «Холодное оружие туркмен.» *Памятники традиционной-бытовой культуры народов Средней Азии, Казахстана и Кавказа. Сборник Музея Антропологии и Этнографии*. Ред. Р.Ф. Итс, вып. 43. Ленинград: Наука, 1989, с. 49–60.
- Высоцкая, Надежда. *Жываніс Беларусі XII–XVIII стагоддзяў: фрэска, абраз, партрэт*. Мінск: Беларусь, 1980.
- Герцен, А.Г. и др. «Стратиграфические исследования на юго-восточном склоне мыса Тешкли-бурун (Мангуп).» *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Ред. А.И. Айбабин и В.Н. Зинько, вып. XII. ч. 2, Симферополь, 2006, с. 371–494.
- «Гетьман. Портрет Станіслава Жолкевського.» *Google Arts & Culture*, artsandculture.google.com/asset/hetman-portrait-of-stanislaw-Żółkiewski-unknown/DgH5W7ckPUVgtQ?hl=uk. Дата звернення 1 Серпня 2023.

- Государственный Эрмитаж, www.hermitagemuseum.org. Дата звернення 1 Серпня 2023.
- Ільків, М.В. та ін. «Дослідження на території Хотинської фортеці.» *Археологічні дослідження в Україні 2014*. Ред. Ю. В. Болтрик, Київ: Стародавній Світ, 2015, с. 271–273.
- Квасневич, В. *Лексикон холодного и метательного оружия*. Санкт-Петербург: Атлант, 2012.
- Левыкин, А.К., и И.А. Комаров, состав. *Государева оружейная палата. Сто предметов из собрания Российских императоров*. Санкт-Петербург: Атлант, 2002.
- Ленц, Э.Э. *Опись собрания оружия графа С. Д. Шереметева*. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1895.
- Музеи Московского Кремля, collectiononline.kreml.ru. Дата звернення 1 Серпня 2023.
- «Музей старажытнабеларускай культуры.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Музей_старажытнабеларускай_культуры_02.jpg. Accessed 1 August 2023.
- Пивоваров, Сергій, та Віталій Калініченко. «Металеві пряжки з розкопок Хотинської фортеці 2013–2015 рр.» *Хотинщина в період польсько-турецьких війн XVII століття (до 395-річчя Хотинської війни 1621 р.)*. Ред. Є.В. Буйновська та ін., Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2016, с. 202–207.
- Прокопенко, В.М. «Саадаки с плоским колчаном (Европа, XVI-XVII вв.). Часть 2 - Каталог.» *Китаб Хона - колодец знаний*, 27 Березня 2012, www.kitabhona.org.ua/libwar_bow/kolchan1-2.html. Дата звернення 1 Серпня 2023.
- Прокопенко, В. М. «Сабельный портупейный подвес с крючком-застежкой. Восточная Европа, Османская Империя – XVI – начало XVIII в.» *Історія давньої зброї. Дослідження 2014*. Упор. Д.В. Тоїчкін, Київ: Інститут історії України, 2014, с. 180–191.
- Прокопенко, В.М. «Горизонтальні застібки-гачки в Східній Європі XVI–XVII ст. (частина I).» *Стрій*, №1, 2019, с. 19–42. *Стрій*, striy.org.ua/index.php/striy/article/view/5. Дата звернення 1 Серпня 2023.
- Солнцев, Ф.Г. *Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению государя императора Николая I. Отделение III. Броня, оружие, кареты и конская сбруя*. Москва: тип. Августа Семена, 1853.
- Солнцев Ф.Г. *Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению государя императора Николая I. Отделение III. Альбом*. Москва: тип. Августа Семена, 1853.
- Станев, Александър. «Късноантични или късносредновековни? За един тип коланни закопчалки с s-овидна форма.» *Приноси към българската археология*, т. 9, 2019, с. 149–164.
- Старенький, Ігор та Павло Нечитайло. «Комплекс османських знахідок з кольорового металу другої половини XVII ст. з розкопок 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському.» *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. Ред. В.С. Степанков, вип. 6, Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017, с. 207–213.
- Тихомирова, Е. В., и Т.В. Мартынова. *Золотой век русского оружейного искусства: царское оружие и конское убранство XVII века*. Москва: Восхождение, 1993.
- Тоїчкін, Денис. *Козацька шабля XVII–XVIII ст.: Історико-зброєзнавче дослідження*. Київ: Стилос, 2007.
- Токарева, Т. Ю., и К. С. Хайдаков. «К вопросу об атрибуции сабель Кузьмы Минина и Дмитрия Михайловича Пожарского из собрания Оружейной палаты Московского Кремля.» *Война и оружие: новые исследования и материалы. Труды Восьмой Международной научно-практической конференции 17–19 мая 2017 года*. Ред. С.В. Ефимов, ч. IV, Санкт-Петербург: ВИМАИВиВС, 2017, с. 291–313.
- Трендафилова, К. «Метални принадлежности към облеклото (V–VI век) от колекцията на Исторически музей – Котел.» *Годишник на Националния археологически музей*, т. 11, 2007, с. 144–159.

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.